

ALLMOGEFORSKNINGEN OCH ETNOLOGIEN.

Av

NILS LITHBERG.

Installationsföreläsning å Nordiska Museet 7/5 1919.

»När man reste från Mora åt Elfdalen», skriver Carl Linnæus år 1734,¹ »fick man se bredvig vägen $\frac{3}{4}$ m. ofvan Mora ett sällsynt manér, som folket här brukade. Bredvid vägen stodo några tallar, hvarpå voro uppspikade vid pass 120 listor e. gr. i ett träd voro 56, i ett annat 35, ett annat 14, ett annat 10 och ett annat 8. Hvar lista var vid pass $\frac{1}{2}$ aln lång 3 tvärfinger bred, svart med utskurna bokstäfver, som lyste af, tvärt hvita. E. gr. Salig A. O. S. Död 1670 d 10 juli. Den äldsta man såg var 1670 och alltsedan continueradt. När folket föra sina döda åt kyrkan, hvila de gemenligen på detta stället, då de hafva upp med sig samma dödes namn skrifvet på en dylik lista, den de slå upp i dödsträdet. Hafvande gemenligen hvarje by sitt trä.»

Det är icke min avsikt att här undersöka uppkomsten av denna folksed. Jag skall i stället uppehålla mig vid de medel, forskningen betjänar sig av för att erhålla utgångspunkter för en folklig företeelses vetenskapliga bedömande.

Det av Linné beskrivna bruket i Dalarna står isolerat i vårt land, och efter vad jag erfarit, är det ur nutida folkminne även i Dalarna fullständigt utplånat. Vi måste då göra kringsyn hos andra folk och komma närmast till Finland. Här har Gustaf Retzius i norra Tavastland iakttagit ett bruk, som, om icke fullständigt, så dock i väsentliga delar liknar det dalska. Den viktigaste skillnaden är att man i Tavastland skär in den avlidnes dödsår och stundom även hans namn i stammen

¹ Iter dalekarlicum, 9 juli; i Ährling, Carl von Linnés Ungdomsskrifter, Sthlm 1888, II, sid. 270.

på trädet, i stället för att såsom i Dalarna sätta upp en träskiva (»lista».¹ När vi komma till Savolax och Karelen, då återfinna vi bruket att uppsätta små träbrickor i dödsträdet.² Här anträffa vi alltså fullt levande en sed, som fanns i övre Dalarna på 1730-talet, men som senare avlagts därstädes.

De finnar, som under 1500- och 1600-talen inflyttade till Sverige, synas till huvudsakligaste del hava varit savolaxare, med mindre tillsatser av tavastländare och karelare, och med kännedom om det starka tillskott bl. a. Dalarnas befolkning genom dessa finninflyttningar erhöi, vore det tänkbart, att den upptagit det nyss skildrade bruket från inflyttade finnar. Frånsett den omständigheten, att den trakt av Dalarna, varifrån bruket omtalas, icke hör till de egentliga finnbjgderna, och frånsett osannolikheten i att ett kulturellt högre stående folk skulle från lägre kulturer tillägna sig något nytt, bjuder alltid försiktigheten att taga en dylik möjlighet under prövning.

Fortsätta vi vår spaning längre ut i Europa, återfinna vi emellertid en liknande sed ännu på ett tredje ställe, och det är i Bayern, ehuru icke med brickorna uppsatta i träd utan i de vid vägarna resta korsen och markkrucifixen. Men här visar sig företeelsen vara en sen urartning ur ett äldre bruk, bruket att i vissa träd eller vid andra platser uppsätta den bräda, på vilken den avlidne tvättades och lades till rätta strax efter dödens inträde. Dylika Totenbretter anträffas i Österrike på spridda ställen ifrån Donaukröken i öster upp till Böhmerwald i norr och ner till språkgränsen vid Bozen i Tyrolen i söder; de gå vidare genom södra Tyskland fram till Schwarzwald samt ner över Nordschweiz.³

I Dalarna hade varje by och i Finland varje släkt sitt dödsträd; i Böhmerwald finnas exempel på att olika familjer hade sitt träd, där dödsbrädorna uppsattes.⁴ Från Salzburg omtalas, att brädan bars av

¹ Retzius, Finland i Nordiska Museet. Bidr. till vår odl. häfder I, Sthlm 1881, sid. 126 f.

² Rhamm, Der heidnische Gottesdienst des finnischen Stammes. Globus LXVII. Braunsch. 1895, sid. 343 ff.

³ Eysn, Totenbretter um Salzburg. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. Berlin 1898, sid. 205 ff. Blau, Todtenbretter in der Gegend von Neuern etc. Zeitschr. f. Österr. Volksk. X. Wien 1904, sid. 16 ff. Menghin, Totenbretter aus Südtirol. Ib. XVIII. 1912, sid. 27 ff.

⁴ Blau, anf. st. sid. 39. Jfr Stolz, Über die Leichenbretter im Mittelpinzgau Zeitschr. f. Österr. Volksk. IX. Wien 1903, sid. 6.

en av de sörjande i liktåget, och vid första markkrucifix eller gamla träd, varå en helgonbild hängde, höll likföljet Tötenrast och nedlade brädan där;¹ i Dalarna hade man träskivan med den dödes namn med i liktåget och uppsatte den, vid det man rastade vid trädet. I Finland fick dödsträdet icke ofredas eller fällas;² från Salzburg omtalas, att så länge minnet om ett träd bevarade sig, att »därunder dödsbrädan legat, detta var, liksom den av blixten träffade stammen, skyddat från att fällas».³ — Seden företer så väsentliga likheter i Donauländerna och i norra Europa, att allt tvivel om en släktskap synes vara utesluten. Utom från de nu anförda trakterna har den åtminstone tillsvidare icke anträffats i vår världsdel. Ett besläktat bruk är känt från Borneo.⁴

Den fråga, som nu närmast inställer sig, är denna: var bruket kan tänkas hava uppstått, och man kunde då av det här framlagda materialet vara böjd för att tro, att detta från Mellan-Europa, där det påtagligen bevarat sig ursprungligast, skulle exempelvis genom östra Tyskland hava spritt sig till Östersjön. Antydningar finnas också, att det varit känt åtminstone i Schlesien, på Gotland och i Hälsingland. Vidare står den möjligheten öppen, att ingen av de platser, där bruket nu anträffas, varit dettas uppkomstort, varvid dessa platser blott kunde hava bevarat till sen tid en i äldre tider allmänare spridd företeelse.

Och slutligen kvarstår ännu en möjlighet, den nämligen, att bruket på de olika platserna, trots de stora inbördes likheterna, uppstått självständigt utan inbördes historiskt sammanhang, endast fostrat av allmänmänskliga lagar. Sistnämnda förklaring är ju inom etnologiska kretsar lika omhulad, som den är för arkeologisk och konsthistorisk eller all annan historisk forskning främmande.

För att bilda mig en uppfattning om, vilket av de tre här uppställda alternativen, som har största sannolikheten för sig, måste jag taga annat etnologiskt stoff till hjälp, och ur de många kategorier, som därvid stå mig till buds, utväljer jag några grupper av allmogeföremål, hela tiden med Dalarna som utgångspunkt. Att jag väljer just allmogeföremålen

¹ Eysn, *anf. st.*, s. 207.

² Retzius, *anf. st.*

³ Eysn, *anf. st.*, s. 207.

⁴ Hein, *Die geographische Verbreitung der Todtenbretter*. *Mitth. d. anthr. Ges.* Wien. XXIV. Wien 1894, sid. 225.

beror icke på någon förkärlek för musealt material i allmänhet. Det beror på den även från andra håll gjorda erfarenheten, att dessa äro de säkraste ledfossilerna vid bedömandet av etnologiska släktskapsfrågor.

I de övre dalsocknarna träffas en tröskslaga, där slagvalen med en fotslång vidjelänk är fäst vid spetsen av handvalen. Typen anträffas även i Norrbotten, men här är vidjelänken ersatt av en lång stropp av läder. Söderut i Sverige träffar jag andra typer, som typologiskt sett måste vara yngre än denna nordsvenska. De osteuropeiska formerna känner jag icke. Däremot äro de västeuropeiska i de trakter, där tröskning med slaga bibehållit sig, av former besläktade med de sydsvenska. Först när jag kommer ner på schweiziska högslätten, återfinner jag samma typer som i övre Dalarna och i Norrbotten.

I de övre dalsocknarna har ända till sista tid bruket att spinna med slända bevarat sig. Till sländan ansluter sig alltid ett instrument bestående av en lång käpp, kring vilken det för spinning avsedda linet upplindas. Denna käpp, den s. k. linrocken, anträffas numera inom vårt land endast i Dalarna och angränsande delar av Härjedalen och Värmland samt i Hedemarken i Norge. I hela det av en modernare kultur kännetecknade Gudbrandsdalsområdet är linrocken sällsynt, men komma bort i Telemarken och Sättersdalen träffa vi den på nytt. På grund af att den europeiska kontinenten är så föga undersökt i vad som angår den materiella etnografien, är linrockens utbredning här icke känd, men att den funnits i äldre tider är säkert, eftersom de ställningar för linspånad, som träffas i Bayern och närmaste delar av Österrike, direkt återgå på den dalska linrocken.¹

I Siljanssocknarna och i Härjedalen förekommer en typ av laggade dryckeskärl med höga vingformade handtag, s. k. kåsor. Dylika dryckeskärl återfinnas på Norges Vestland, till synes fullständigt isolerade från det svenska utbredningsområdet. Dessutom anträffas samma kärlform hos huzulerna i Ostkarpaterna. Den tjänstgör här icke som dryckeskärl utan till förvaring av de matvaror, som på palmsöndagen framsättas på altaret i kyrkan.²

¹ Lithberg, Till allmogekulturens geografi, Rig I, Sthlm 1918, sid. 1 ff.

² Kaindl, Haus und Hof bei den Huzulen. Mitth. d. anthr. Ges. Wien XXVI. Wien 1896, sid. 155 fig. 324.

Jag kallar dylika företeelser relikter, eftersom de alltid förekomma mer eller mindre isolerade, stundom på betydande avstånd från varandra, och uppenbarligen som rester efter i äldre tider allmänt spridda typer. Exempelen på dylika relikter kunde mångfaldigas. Några lagar för deras förekomst kunna icke uppställas, men de hopa sig särskilt inom sådana områden, som ligga mer avlägset från allfarvägarna, såsom i Alperna, Karpaterna, på Balkan, i Nordsverige och i de sydvästnorska dalarna. De bilda härigenom en parallell till vad vi inom växtvärlden kunna iakttaga, när vi i högalperna träffa samma flora som i de skandinaviska fjälltrakterna, fördriven nere från de europeiska slätterna av klimatiska optima, som följt efter Europas sista nerisning.

Att dessa relikttyper måste vara av mycket hög ålder framgår av ett flertal exempel. Sålunda förekomma i norra Sverige och i Norge stolar uthuggna av en rund stock, de s. k. kubbstolarna. Typen återfinnes i norra Spanien. Den anträffas i italiska gravar från tiden omkr. 1000 f. Kr.¹

Vid ett studium av allmogeföremålen kommer man mycket snart under fund med att modernare former ständigt tränga in över de äldres utbredningsområden och driva undan dem. De äldre formerna fly då utanför periferien av de nys expansionsområde, men i gränsszonerna korsar sig de bägge kulturerna med varandra och frambringa nya typer. Sådana korsningsformer kunna alstras i olika grader, kraftigare eller svagare orienterade åt endera av polerna för korsningen. Spridningen av noviteterna försiggår icke efter jämna kurvor. Där varest de stora samfärdslederna gå, där tränga nyheterna fram och vr gamla, och detta gör att isobaserna erhålla de mest underliga former med en mängd isolerat kvarstående minima.

Genom ett studium av dessa förhållanden kan redan vårt land delas i ett flertal kulturprovinser, och detsamma gäller för kontinenten. Varje sådan provins blir en biologisk enhet med en mängd särdrag, som skilja den från varje annan kulturprovins. Att finna två kulturellt kongruenta provinser är omöjligt, och även bland de av relikter sammansatta kulturella minima torde icke ett kunna uppjagas, som fullt liknar det andra. Även gränserna utåt måste bliva flytande, då *en* företeelse kan

¹ Lithberg, anf. st. sid. 26.

överskrida gränsen till ett annat kulturområde på ett håll, en annan på ett annat.

Den biologiska sammansättningen av ett sådant område inskränker sig icke till föremålen, den formas av allt, vad till folklig kultur hör, levnadsvanor, tro, sed, dikt, folkmusik o. s. v. Den från Dalarna, östra Finland och de övre Donauländerna kända seden att vid ett visst träd uppsätta minnestavlor över de avlidna är en kulturbiologisk företeelse knuten till i och för sig sammanhörande men annars i flera avseenden inbördes olika kulturprovinser. Och som sådana faller den under kategorien kulturrelikter. Frågan om sedens ursprungliga spridning och om dess uppkomst lämnar jag i detta sammanhang oavgjord.

Innan jag går vidare, skall jag anföra ännu ett exempel på sådana relikter. I Skandinavien träffas ännu rätt allmänt seden att en ung man, när han kastat sina blickar på en flicka, snidar en sked och skickar henne som present för att, som det heter, »känna sig före». Seden återfinnes i Alpländerna, i Bretagne och i Wales. Skedformerna visa den största inbördes släktskap.¹ I en studie över förekomsten av det sago-motiv, som ligger till grund för slaktningen av Tors bockar i sagan om Tors färd till Utgård, har det uppvisats, att detta motiv förutom i den nordiska sagan anträffas i Alpländerna, i Bretagne och i de keltiska delarna av England samt dessutom i Brabant och Gascogne.² Exemplet synes mig även för folkdiktningens vidkommande bjuda till den största försiktighet vid avgörandet av etnologiska härstamningsfrågor.

I en mark som Europas, där så många kulturer vuxit upp och vissnat ned, måste ett sorteringsarbete utföras, avsett att urskilja de olika kulturprovinserna, innan frågan om olika kulturföreteelsers genesis kan upptagas till slutlig behandling. Smärre kulturprovinser kunna sedan samlas till större grupper, stundom med helt andra gränser än de, som utstakas av de hävdvunna föreställningarna om raser och folk. Vid detta sorteringsarbete måste hänsyn tagas till *alla* de företeelser, som bilda beståndsdelarna i den folkliga kulturen, materiella företeelser lika väl som andliga. Först härigenom erhåller man klarhet i varest det yngre

¹ Lithberg, Friareskedar. Rig II. Sthlm 1919.

² v. Sydow, Tors färd till Utgård. Danske Studier 1910, sid. 65 ff.

kulturstoffet samlat sig tätast. Olika tiders civilisationer ligga varvvis sedimenterade i folklivet; på vissa trakter skimra äldre företeelser igenom den nya färgen, på andra ligga dessa äldre företeelser ännu fullständigt blottade.

Den metod, som skall föra till en kronologisering av de folkliga företeelserna, måste i första hand vara geografisk. Och målet är icke att kunna endast i Europa skönja en kulturell utveckling. På vissa punkter skall denna kunna knytas an vid utvecklingsfaser av även icke europeiska folk, och därmed äro vi inne på en ny uppgift, större än de föregående, uppgiften att vinna klarhet över mänsklig kulturutveckling i sin helhet.

För anknytningar mellan europeisk och utomeuropeisk civilisation äro de ovan behandlade relikterna av den alla största betydelse, eftersom de uppenbarligen äro de äldsta.

I ett fall har det varit möjligt att följa, huru en kulturtyp steg för steg viker från centralare delar av Europa och flyr till mera avlägsna. I östra och norra Europa förekommer en stor pokalformig mortel av trä, i vilken säden krossas till mjöl. Ännu på 1500-talet fanns den i Frankrike; på 400-talet omtalas den som avlagd i Medelhavsländerna, men vid tiden omkr. Kr. f. var den ännu i användning där. Och i grekiska och egyptiska framställningar finnes den avbildad i en form, som stundom exakt motsvarar den, vi ännu fullt levande träffa i Litauen Kaukasus och Västerbotten.¹ När den vidare anträffas i tyska Ostafrika, då fråga vi oss: har man där självständigt uppfunnit samma redskap som i Europa, eller har detta i forntiden spritt sig hit exempelvis från Egypten?

Av en enstaka företeelse kan ingen lösning på detta spörsmål vinnas. Arkeologerna ha emellertid redan tidigare haft sin uppmärksamhet riktad på frågan, och ett flertal fakta ha sammandragits, som visa på gammalt europeiskt inflytande på den centralafrikanska kulturen.² Från etnografiskt håll skall endast ett påpekande göras. På gamla bodar eller andra gamla uthus anträffas ännu understundom en sinn-

¹ Lithberg, Till allmogekulturens geografi, sid. 23.

² v. Luschan, Prähistorische Zusammenhänge zwischen Europa und dem tropischen Afrika; Korresp. Bl. d. Deutschen Gesellsch. f. Anthr., Ethn. u. Urgesch. XLII, Braunsch. 1911, s. 65.

rik låsmekanism med ett flertal låsskott av trä, som öppnas med en skjutnyckel, likaledes av trä. Dylika nycklar äro funna i romerska läger. Låset har till vår tid bibehållit sig här och där i Sverige och Norge. Det träffas vidare på Hebriderna, i grevskapet Sutherland, i Hessen, Saxen, Harz, i Karpaterna hos huzulerna, i Ungern, Schweiz, Kalabrien, på Cypern, i Syrien och i Armenien. Ett exemplar är känt från Bolivia.

I Ungern och hos huzulerna, liksom även i Skandinavien, träffas samma lås i en enklare och synbarligen äldre form. Detta senare har en sydligare spridning. Det träffas över Nordafrika, i Algeriet, Tunisien och Egypten, går västerut över Marokko och till franska Guinea, österut över Arabien och Persien till Tibet samt söderut till tyska Ostafrika.¹

Vi finna en rätt invecklad låsmekanism i Dalarna, i Armenien och i Kalabrien. Vi finna samma mekanism, mera outvecklad, i Karpaterna, i Tibet och i franska Guinea. Vi börja alltså bottenkrapa Europa och samtidigt spänna vingarna över världen.

I sitt år 1877 utgivna arbete China anmärkte v. Richthofen, att det i Nordkina använda bruket av plogoxar visade på släktskap med Västerlandet, i motsats till Japan och Sydkina, där man endast bearbetade jorden med hacka.² v. Richthofen kunde hava visat på ännu en likhet med Västerlandet i de högtidliga bruk, som här iakttagas, då plogen första gången köres ut om våren, och den högtidliga ceremoni, som firades vid Peking var gång vårbruket började, då kejsaren själv, Kinas högste husbonde, inledde arbetet genom att med en särskilt rikt utsirad plog plöja de tre första fårorna för året.³

Sedan 1877 har mycket inträffat i vår kännedom om Kinas äldre historia. En av de kraftigaste bucklorna i Kinas l'ancienne culture slog Salomon Reinach år 1901, då han påvisade vissa likheter mellan djurframställningar i den äldre kinesiska och i den mykenska konsten.⁴ Arkeologien och konsthistorien hava sedan arbetat vidare. Den senare

¹ van Gennep, *Etudes d'ethnographie algérienne* Revue d'ethnographie et de sociologie V. Paris 1914, s. 11 ff.

² Cit. efter Münsterberg, *Art de l'extrême-orient*. Revue des études ethnogr. et sociol. II. Paris 1909, sid. 25.

³ Wells Williams, *The middle kingdom*, New York and London 1848, II, s. 108.

⁴ Reinach, *La représentation du galop dans l'art ancien et moderne*, Revue Archéologique 1900—01.

gör t. o. m. grundplanen för den nutida japanska och den forntida kinesiska gården till ett lån från Agamemnons och Atrevs välden i Fornhellas.¹ Då Kina övergår från stenålder till metallkultur, sker detta under inflytande av den då högt stående sibiriska bronsålders-civilisationen, vilken har sina rötter i kulturväldena kring östra Medelhavet. Och under de 2,000 år, som ligga före vår tideräknings början, står den kinesiska kulturen under ständig påverkan av mediterrän odling och smak. Även till Japan har detta inflytande nått, och lergods, som utgrävt här, visar stundom den mest överraskande likhet med kretensisk keramik under vad vi kalla den mellersta minoiska tiden.

Redan innan järnet uppträder i Ostasien, befinner sig den nordasiatiska bronsålderskulturen på vandring mot söder, och hålcelter i Cambodja visa den största likhet med liknande redskap i Kina, Sibirien och Ryssland.² Det är helt nya perspektiv för vetenskapen om människan som här öppna sig för oss. Att ett inflytande på Ostasiens materiella kultur och på dess konst icke kunnat undgå att utsträcka sig även till folkets tankevärld, dess tro och diktning, dess seder och samfundsskick, är knappast tänkbart. Men varför skulle västerländska kulturinitiativ stanna på Asiens fastland? Måhända skall ett närmare studium av exempelvis Söderhavsoarnas konst ställa denna i härstamningsförhållande till Ostasien. Men då är ju detta intet annat än mediterrän och indisk kultur omsmält i Ostasiens degel. Det överraskar oss knappast längre, när vi på Nya Zeeland och i den polynesiska övärlden träffa myter om världens skapelse, som på det närmaste erinra om Hesiodos' berättelse om Kronos' våld på sin fader Uranos.³

Den enda kultur, som alla forskarens ansträngningar ännu ickelyckats betvinga, är den central- och sydamerikanska, trots de många likheter den har att uppvisa med gamla världens odling. Nordamerika och Nordasien visa så stora likheter inbördes, att dessa otvivelaktigt bero på kulturell frändskap på ömse sidor om Behrings sund. Men det är icke från Nordamerika som den sydligare kulturen i nya världen härstammar. Och helt nyligen har Oscar Montelius i en uppsats i dessa frågor måst nöja

¹ Münsterberg, *anf. st.* sid. 28.

² Déchelette, *Manuel d'archéologie II.* Paris 1910, s. 69.

³ Lang, *Custom and Myth.* London 1901, s. 45 ff.

sig med att uppfatta den mexikanska och den peruanska kulturen som en självständigt uppkommen parallellutveckling till Gamla världens.¹

Annars vore man även här frestad att instämma med Oskar Münsterberg, då han i inledningen till sin *Chinesische Kunstgeschichte* skriver: »De i de mest avlägsna trakter utgrävda skatterna hava i sin form och ornamentik visat ett ofta överraskande sammanhang mellan gamla kulturer i hela världen. Ju mer vi lyfta slöjan från forntiden, desto mer komma vi till visshet om att det i världshistorien har funnits endast en sammanhängande kulturutveckling, vilken i de olika trakterna, under anpassning till den naturliga och kulturella miljön hos olika länder och folk, har utbildat självständiga kulturformer».²

Härmed ha vi nått fram till ett av de mest brännande problemen i den etnologiska forskningen.

Av allt att döma hava alla världens folk genomlöpt i huvudsak samma utvecklingsstadier, på vilka ännu levande naturfolk i olika civilisationsnivåer — från de allra lägsta — lämna exempel. Frågan blir nu, vilket samband som existerar mellan samma civilisation hos ett folk och ett annat, och hur skall det förstås, att somliga vilda folk i våra dagar befinna sig på en kulturnivå, som européerna kanske för tusentals år sedan lämnat bakom sig.

Den ena lösningen på frågan gavs nyss. Enligt denna hava kulturframstegen gjorts hos ett eller somliga folk och från dem spritt sig i allt vidare ringar, alldeles som vågringarna kring den i vattnet kastade stenen. En tanke, som tänkts av de forna kulturfolken vid Medelhavet, kan sålunda hava nått avlägset boende folk först för något hundratal år sedan; andra tankar, som tänkts senare, skulle, om icke moderna samfärdsmedel rubbat äldre kulturvägar, hava behöft ännu några hundratal år, innan de hunnit fram.

Gentemot detta häfdas, framför allt av tyska etnologer, den uppfattningen, att yttre och inre företelser i det mänskliga livet, liksom all av mänsklig tanke ledd verksamhet, kunna vid olika tider och på olika

¹ Montelius, *Amerika och gamla världen*. Nordisk Tidskr. 1919, sid 50 ff.

² Münsterberg, *Chinesische Kunstgeschichte* I. Esslingen a. N., sid. 8.

platser av jordklotet uppstå alldeles självständigt. Människans natur är i det stora hela densamma över hela världen, och därför utlöser den under samma yttre betingelser samma resultat. För kulturella likheter behöver icke tillgripas förklaringen av yttre inflytelser, av lån eller av gemensam härstamning. Detta är med ett av tysken Bastian skapat ord teorien om elementartanken (der Elementargedanke).

För att fullt förstå teoriens tillkomst måste vi gripa tillbaka till den etnologiska forskningens barndom. År 1859 utkom Charles Darwins ryktbara arbete *Origin of species*. Samma år utgav Theodor Waitz sin *Anthropologie der Naturvölker*, det första arbete, där en sammanfattande historia av mänskligheten lämnades på grundvalen av etnografiskt material. Året därpå utkom Adolf Bastians *Der Mensch in der Geschichte, zur Begründung einer psychologischen Weltanschauung*, och under de närmast följande årtiondena framväxer i England och Tyskland en rik etnologisk litteratur. Ett allt rikare stoff till kännedom om den mänskliga kulturen samlas. Allt vad de gamla filosoferna från Aristoteles och framåt med utgångspunkt från sin subjektiva uppfattning spekulerat fram rörande samfundet och de mänskliga funktionerna kunde nu på induktiv väg avläsas hos ännu levande folk. Självmedvetet — och med rätta — förklarar etnologien, att den numera gjort den praktiska filosofien till en exakt vetenskap. Det är naturvetenskapens evolutionsteorier, som behärska samtiden. Dessa hava givit oss en ny uppfattning av skapelsehistorien. De skola nu också tillämpas på människosjälen. Bastians Elementargedanke är ett tvättäkta barn av Darwinismen.

Teorien om att all mänsklig kultur skulle hava *ett* gemensamt ursprung, icke vara på olika håll spontant framsprungen ur människonaturen, har vunnit stadga genom den arkeologiska och konsthistoriska forskningen samt genom studiet av naturfolkens materiella odling. Elementartankens teori har framför allt hävdats av målsmännen för den andliga kulturens utforskande.

Även för den senare kunna emellertid, trots den större skiftningsvidd de andliga funktionerna äga i motsats till de materiella, många tendenser påvisas, som tala för enhetsteoriens riktighet.

Jag skall exemplifiera detta med ingenting mindre än totemismen, den ett visst stadium i människans utveckling kännetecknande

civilisationsform, villkens förnämsta känнемärken äro, att en viss stam anser sig härstamma från en viss djurart, som är helig, och vars kött icke får förtäras, att äktenskapsförbindelser olika stammar emellan äro bundna av vissa bestämmelser, samt att i regel släktföljden räknas icke på faderns linje utan på moderns. Totemism träffas nu huvudsakligast i Australien och Nordamerika samt på spridda ställen i Afrika. I sistnämnda världsdel är den stadd i försvinnande. Den har funnits i Sydamerika; vid Amerikas upptäckande hade minnet bevarat sig av att en sådan religion utrotats i Peru omkr. år 1100 vid dess erövring av Incas.¹

Den har även funnits i Europa. Ännu under det första årtusendet av vår tideräkning levde på brittiska öarna folkstammar, som företedde ett flertal för totemismen kännetecknande drag, såsom djurdyrkan, tatuering, släktföljd på mödernet, kannibalism, tabuseder knutna till konungens person, couvad — seden att mannen ligger i barnsäng — o. s. v.² Även vid Medelhavet funnos på Herodots tid folk, som räknade släktföljd på mödernet, och bl. a. i grekisk religion hava företeelser bevarat sig, som synas erhålla sin bästa förklaring, om de uppfattas som rester efter gammal totemism. Här måste man emellertid redan 1000 år f. Kr. hava lämnat den bakom sig. Att den bevarat sig senare på brittiska öarna kan få sin förklaring ur arkeologiska grunder. Vid stenålderns slut och under tidig bronsålder stå dessa landområden i intim beröring med Medelhavet. Ungefär med den äldre bronsålderns utgång upphöra dessa förbindelser genom omläggning av de europeiska handelsvägarna och England kommer nästan utanför den yttersta periferien av den mediterranea kulturen, en isolering, som först på allvar upphör med Plautius' erövring (43 e. Kr.). Totemismens stegvisa försvinnande är en illustration till liknelsen om vågringarna kring den i vattnet kastadestenen.

Med det ovan anförda vill jag naturligtvis icke hava påstått, att elementartanken icke existerar, och att vissa tanke- och viljeyttringar icke leda sitt ursprung från ett rent elementärt tankeliv. Men frågan blir då vad som är elementärt och vad som är sekundärt. Teorien om ele-

¹ Lang, *anf. st.*, s. 104 f.

² Conrady, *Geschichte der Clanverfassung*. Leipzig 1898, sid. 54 ff.; Pokorny, *Der Ursprung des Druidentums*. Mitth. d. anthr. Ges. Wien. XXXVIII. Wien 1908, s. 34 ff.

mentartanken bygger på att människans psyke i grunden är densamma, alltid och allestädes. Men är nu detta så alldeles säkert? Det är redan stor skillnad på psyke nu och för hundra år sedan. Då läste man Leopold, men är det så säkert, att man då skulle ha förstått Fröding.

Vad som är psyke hos en hindu och vad som hos honom kan betraktas som en elementär själsyttring är det icke hos en europé eller en japan. Det är sant, att dessa äro högt stående kulturfolk, men detsamma *kan* gälla även olika naturfolk. Vi veta ju ej ens om dessas fysiologiska förnimmelser äro desamma, om en neger förnimmer smärta på samma sätt som en indian.

Samma själsyttringar kunna helt visst uppstå oberoende av varandra. Två konstnärer kunna skapa samma konstverk, samma melodi o. s. v. utan att den ene vet av den andre. År 1289 hyllade Dante Beatrice i samma ord som den gotländske munken Petrus de Dacia några år förut hyllat Catharina. Men grunden för dylika dubbelföreteelser är att de allmänna kulturella förutsättningarna äro desamm. I sist anförda fall är det den tidigare renässansens starka ande, som gripit själarna i den homogenaste av alla kulturskapelser, medeltidens katolska kyrka.

Människan är och har i alla tider varit en samfundsvarelse, oförmögen att lösa sig ur en given miljö. Att alla rokokoporträtt ha släkttycke, jämförda med barockporträtten, beror icke på dräkten och frisyren eller på konstnären. Det beror på dragen. Innan vi för alltid svärja på elementartanken, fordrar följdriktigheten, att vi utreda, var den slutar och var psykosen vidtar, att vi klassificera även de olika psykologiska yttringarna och studera uppkomsten och spridningsvägarna för de miljöer, varur de vuxit.

I detta avseende har särskilt arkeologien varit en läromästare till försiktighet. En närmare anslutning till den arkeologiska forskningens resultat vore helt visst för etnologiens vidkommande önskvärd. Särskilt bland elementartankens förfäktare träffar man ofta en överraskande brist på förhistorisk kunskap. Sålunda har Richard Andree såsom exempel på huru samma företeelser kunna oberoende av varandra uppstå på de mest skilda håll, år 1878, anfört, att vi i Indien träffa stendösar av alldeles samma slag som de franska. Ehuru det samtidigt

från arkeologiskt håll påvisades, att båda äga gemensamt ursprung kring Medelhavet, har man ännu under 1900-talets första årtionde hämtat näring åt elementartanken ur Andrees uppfattning från 1878.¹ Jag anförde nyss några exempel på en synnerligen ålderdomlig kultur på brittiska öarna vid vår tideräknings början. Man har inom etnologiska kretsar påstått, att dessa företelser icke ägde giltighet för den europeiska kontinenten, enär befolkningen på öarna vore av en helt annan ras än europeerna, en ras som drivits undan vid den keltiska erövringen 1000 år f. Kr.² Rasfrågan lämnar jag oavgjord, men går jag till källan för uppgiften om den keltiska erövringen, d'Arbois de Jubainvilles år 1906 utgivna *Les Druides*,³ finner jag att gaelerna någon gång mellan år 1300 och 800 f. Kr. erövrade England och dit införde bronsen, samt att gallerna 300 à 200 f. Kr. genom en ny erövring införde järnet. I själva verket infördes bronsen omkr. 1000 år tidigare genom handelsförbindelser med Medelhavet. — Många liknade exempel kunde anföras.

Härmed sammanhänger otvivelaktigt den brist på tidsperspektiv, som stundom kan iakttagas, och som framkallar svårigheter, när man vill förklara varför två skilda folk kunna i olika delar av världen leva på de mest olika kulturstadier. Det är mot bakgrunden av de nyss antydda miljöförutsättningarna som varje kulturspridning skall ses. Det går icke, att helt hastigt påtvinga en australneger en europeisk civilisationsform, men det kan lyckas med en japan. Handelsutbyte är i och för sig icke tillfyllestgörande för kulturspridning i detta ords egentliga mening. Det blir först det rätt långvariga kulturumgänge tvenne folk emellan, som länkar deras tankebanor och andliga förmögenheter i samma riktning, som så småningom gör ett lägre folk mottagligt för en högre kultur.

Det är miljöförutsättningarna och den av dem betingade långsamheten i kulturspridningen som måste fasthållas, om man vill erhålla en rimlig förklaringsgrund till att det finns människor på jordklotet, som leva på kulturstadier, vilka för årtusenden sedan övergivits av de civiliserade folken.

¹ Kaindl, *Die Volkskunde. Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode*. Leipzig u. Wien 1903, sid. 3.

² Pokorny, *anf. st.*, s. 37.

³ *Les Druides et les dieux celtiques à forme d'animaux*, Paris 1906, sid. 15 f.

För lösningen av frågan om kulturspridningar eller självständiga uppkomster måste till en början samma sorteringsarbete av de främmande folkens kulturprovinser utföras som den för Europas folkliga odling ovan antydda. Även för naturfolken kvarstår ännu ett grundligt kronologiseringsarbete, och detta måste gå hand i hand med utforskandet av dessas förhistoria. När de olika kulturbiologiska grupperna sinsemellan avgränsats, och när den kulturhistoriska utvecklingen inom varje sådan grupp kan säkrare avläsas, då skall också Europas folkliga odling kunna säkert inpassas i sitt sammanhang med andra länders och folkslags.¹

För att nå hit måste europeisk och allmän etnologi arbeta i den närmaste kontakt med varandra. Den inhemska folklivsforskningen har, vid sidan av sin rent nationella uppgift, den att åt framtidens vetenskapliga arbete rädda ett material, som nu mer än någonsin är på väg att försvinna. En vetenskaplig disciplin kan den emellertid aldrig bli, om den icke genom jämförelse med andra kulturer skapar sig perspektiv över de enstaka företeelserna såväl bland allmogen som bland de högre samhällsklasserna. Och dessa kulturer äro oberoende av gränser mellan länder och världsdelar. All kunskap om människan såsom förnuftig varelse är kulturhistoria och såsom sådan inbördes oskiljbar.

Handelsförbindelserna hava varit kulturspridningens pionjärer. Det är därför som den materiella kulturens företeelser, och därvid i all synnerhet föremålen, erhålla den största betydelse för avgörandet av kulturella härstamningsfrågor. Sitt perspektiv bakåt i tiden erhålla dessa frågor genom arkeologien. Och dennas forskningsmaterial erhåller i gengäld själ och blod av etnologien.

Dessa här berörda forskningsområden äro strängt taget endast delar av ett och samma, vetenskapen om människan. Och det, denna ytterst syftar till, är att vinna svaret på människoandens gåta. Det svaret skall tilläventyrs evigt jagas; nya lösningar skola endast öppna nya frågor. Måhända böra vi hoppas, att svaret aldrig skall nås. Grubblat är syret, som får tanken att brinna.

Detta är forskningens Narkissosöde.

¹ Rörande vad som i hithörande fall utträttats hos naturfolken se Graebner, Methode der Ethnologie, Heidelberg 1911, ett arbete som först efter författandet av denna uppsats föll mig i händerna, men som på det kraftigaste betonar just de ovan framställda synpunkterna.